

Koçberiya Eşîrên Kurd ên Rewanê ya Beriya Şerê Cihanê û Bicîhbûna Wan a li Mûşê

Dr. Öğr. Nevzat EMINOĞLU

Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî- Fakulteya Fen Edebiyatê- Unîversîteya
Alparslan a Mûşê/ Türkiye

Puxte:

Dîroka mirovahiyê û koçberî hevdem e. Lewra di vê dîrokê de pir caran muhaceret û koçberî çêdibin. Ev koçberî exleb bi sedem afatên sirûştî, qeht û xela, şer, bi armanca peydakirina cih û warên xweşikîr û hwd. diqewimin. Bêguman Kurd jî di demajoya tarîxî de weke her milletê dî, ha bi dilxwazî ha bi mecbûrî, koçberî jiyaye û merûzê muhaciriyê bûne. Koçberiya eşîrên Kurd ên li herêma Rewanê/ Erîwanê jî bi sedem şer qewimîbû. Şerê di navbera Rûs û Osmaniyan de yê di sedsalên 19. û 20. de yê li vê herêmê, bû sebebê gelek alozî û tevliheviyan. Vê bûyerê bandoreke neyênî li Kurdên li vê erdnîgariyê kir. Wihareng Kurdên niştecihên vî warî jî cih û warên bav û kalên xwe bûn û terka wan deran kirin. Kurdên li vê herêmê hê di serdema Şedadîyên Kurd de li vê erdnîgariyê meskûn bûn. Her wisa di dirêjahiya dîrokê de di dewra Kurdên Merwanî û Eyûbî de jî gelek eşîr û qebîleyên ji milletê Kurd li herêma Serhed û Kafkasyayê bi cih bûn. Ev taîfeyên Kurd li vê herêmê geh bi awayekî sebixwe geh otonom hebûna xwe berdewam kirin heta sedsalên 19. û 20. Di van sedsalên nav borî de bi sebeb şerê di navbera Rûs û Osmaniyan de her çiqas gelek eşîr û qebîleyên Kurd koçber bûn ber bi başûr, yanî aliyê Serhedê, lê heta beriya şerê Cîhanî yê pêşîn koçberiyê gelemperî neqewimîbû. Beriya şerê Cihanê geyrîmuslumên li Serheda Kurdistanê Bakur ku di nav tixûbê dewleta Osmanî de bûn, bi sedem qanûna tehcîrê ya vê

dewletê rastî koşberîyê hatin. Qismek ji wan jî berê dan Rewan, Kafkasya û Rusyayê. Rûs û Ermenîyan jî li hemberî vê bûyerê wek misliyet muslumanên li herêma Kafkas û Erîwanê ku piraniya wan Kurd bûn, dan ber qetlîam û koçberîyê. Piştî vê yekê van eşîrên Kurd berê dan Serhedê û li wilayetên vê herêmê yên wek Agirî, Qers, Îdir, Erzurum, Wan bicih bûn. Yek ji van wilayetan jî Mûş e. Mûş û qeza û gundên wê ji van Kurdên koçber ên ji eşêrên wek Celalî, Redkî, Dilxêrî, Şemsikî re bû cih û warekî nû. Eşîra Redkan digel qebîleyên xwe yên wek Koseyî, Qecerî, Memikî, Bekirî, Kumikî li Mûşê û gund û qezayên wê bicih bûn. Destnîşankirin û qeyda rê û guzargaha koçberiya van eşîr û qebîleyên Kurd û gund û bajarên ku lê hatine bicihkirin giring e. Armanca vê xebata me ew e ku vê koçberiya ku heta niha nebuye mijara lêkolêneke bi rêk û pêk, vekole û hilde bin qeydê û bike malê dîroka nivîskî. Her wiha me armanc e analîza dîroka herêmî bikî, da ku bibe dane û bingeha tarîxa Kurd a gelemperî.

Peyvên Sereke: *Şerê Cîhanê, Koçberî, Kurd, Eşîr, Qebîle, Serhed, Mûş.*

Destpêk

Her millet û neteweyek ji tevahî û yekûna şax, beş û birên xwe pêk tê. Ev beş û bir jî hoz, eşîr, qebîle, deste, bavik û hwd. in. Çawa ku darek ji şax, çiqil, gulî û hwd. pêk tê, her millet jî bê guman xwedî van şax û çiqilan e. Yekûna milletê Kurd jî weke her milletî ji tevahiya eşîr û qebîleyên Kurd çêbuye.

Lêkolîna li ser eşîrên Kurd ji hêla ronîkirin û zelalkirina dîroka Kurd û Kurdistanê ya lokal û herêmî ve pir giring e. Lewra xebat û qeydên di vê hêlê û di vî warî de dê bibite bingeş û dendika lêkolînên dîroka Kurdan a gelemperî. Xebatên li ser koçberiya eşîr û qebîleyên Kurd ên Kafkasya û Kurdistanê Serheda Bakûr bi qenaeta me dê di vê babetê de roleke bi vî rengî bîne cih.

Di sedsalên 19 û 20an de bi sebeb şerê di navbera Rûs û Osmanyên gelek eşîr û qebîleyên Kurd ber bi başûr ve koçber bûn. Lêbelê heta beriya şerê Cîhanî yê pêşîn koçberîyeke gelemperî neqewimî. Beriya şerê Cîhanê geyrîmuslumên li Serhedê ku di nav tixûbên Osmanî de bûn, bi sedem qanûna tehcîrê ya vê dewletê rastî koşberî û tehcîrê hatin. Qismek ji wan jî berê xwe dan Rewan, Kafkasya û Rusyayê. Rûs û Ermenîyan jî li hemberî vê bûyerê wek misliyet muslumanên li herêma Kafkas û Erîwanê ku piraniya wan Kurd bûn, dan ber qetlîam û koçberîyê. Piştî vê yekê van eşîrên Kurd berê dan Serhedê û li wilayetên vê herêmê yên wek Agirî, Qers, Îdir, Erzurum, Wan bicih bûn (hu, 2006: r. 78).

Yek ji van wilayetan jî Mûş e. Mûş, qeza û gundên wê ji van Kurdên koçber ên ji eşîrên wek Celalî, Redkî, Dilxêrî, Şemsikî re bû cih û warekî nû. Eşîra Redkan digel qebîleyên xwe yên wek Koseyî, Qecerî, Memikî, Bekirî, Kumikî, Silêmanî li Mûşê û gund û qezayên wê bicih bûn. Destnîşankirin û qeyda rê û guzargeha koçberiya van eşîr û qebîleyên Kurd û gund û bajarên ku lê hatine bicihkirin giring e. Armanca vê xebata me ew e ku vê koçberiya ku heta niha nebuye mijara lêkolêneke bi rêk û pêk, vekole û hilde bin qeydê û bike malê dîroka nivîskî.

Eşîrên Kurdan ên Serheda Bakur û Rewana Kafkasyayê

Bajarê Rewanê yan jî Êrîvan / Yêrêvan îro paytext û bajarê herî mezin ê Ermenistanê ye. Rewan li kêleka Çemê Hirazdanê hatiye avakirin. Di sedsalên berê de bajarê Îdira li Serheda Bakurê Kurdistanê û tevî deşta Eranê ya li Îdirê jî girêdayî bi Rewanê bû. Bajêr ji sala 1918an vir paytexta vî welatî ye. Bajêr ji sala 1736 heta 1828an di bin desthilatdariya Îran û Rûsyayê de navenda Xanetiya Erîvanê bû. Ev bajar ji sala 1850 heta sala 1917an jî weke navenda parêzgeha Erîvanê ye. Di van sedsalan de piraniya niştecihên Rewanê Kurd, Faris û Tirkên Misilman bûn. Ermeniyên Xiristîyan jî ji çar paran pareke niştecihên bajar bûn. Piştî Şerê Cîhanê yê Yekem, Erîvan bûye paytexta Komara Ermenîstanê ku bi hezaran kesên ku ji tehcîra Împaratoriya Osmanî rizgar bibûn hatine herêmê. Çemê Erez ku îro tixûb e di nnavbera Turkiye û Ermenistanê de jî di sedsalên berê de di nav sînorê Rewanê de bû (Toksoy, 2017: r. 576).

Bicîhbûna Kurdan û eşîrên wan a li Kafkasyayê diçe digihêje serdema berî mîladê. Lêbelê piştî mîladê, xasma piştî Musulmanbûna Kurdan, hebûna wan a li Kafkasyayê diyartir dibe. Her wiha ev hebûn berbelavtir û aktîftir dibe. Kurdên li vê herêmê hê di serdema Şedadîyên Kurd ên Misilman de li vê erdnîgariyê meskûn û desthilatdar bûn. Her wisa di dirêjahiya dîrokê de di dewra Kurdên Merwanî û Eyûbî de jî gelek eşîr û qebîleyên ji milletê Kurd li herêma Serhed û Kafkasyayê bi cih bûn. Ev taîfeyên Kurd li vê herêmê geh bi awayekî sebixwe geh wek otonom hebûna xwe berdewam kirin heta sedsalên 19 û 20an (Keleş, 2014: r. 125).

Eşîrên Kurd ên li herêma Kafkasyayê yên wek Şadî, Rewadî ku bûne bingeha dewletên Şeddadî û Eyyûbî jî di serê serdema Misilmanbûna Kurdan de di vê erdnîgariyê rolên giring lîstine. Di nav van eşîrên Kurd de xanedanên hêzdar derketin pêş û rolên esasî yên hukumranî û dewletsazîyê bi dest xistin. Kurd,

piştî sêsed salên xerabûn û pelçiqandinê yê di bin desthilatdariya Sasaniyên Îranî û împaratoriya Bîzansî de derbasbûyî, di navbera sedsalên 7an û 9an (mîladî) de, hêza wan (Kurdan) a siyasî ya ji nû ve şînbûyî, mohra xwe li serdemê dixê. Ev heyama ku di sedsalên 10an û 12an de dertê asta herî bilind, bi awakî heqdar, wek “Sedsalên Îslamê yê Kurd” tên binavkirin. Hakimiya Kurdan a siyasî, bi saya fethên leşkerî û koçberiyê, ji Asya Navîn bigre heta Libya û Yemenê dirêj dibû (Izady, 2007: 95).

Kurdan him li ser bingeha van eşîr û xanedanan dewlet ava kirin û herêmên navendî yê Rojhilata Navîn parastin, him jî çanda Kurdî demên xwe yê zêrîn jiya. Kurd di pêvajoya van hemû demên de, di warê felsefe, muzîk, muzikolojî, mîmarî, muhendîsî, matematîk û astronomiyê de, bûne pispor. Di nav pêşatirên Kurd ên wê demê de, dirokzanên wek Ebul Fîda, Îbnî Esîr, Îbnî Şeddad û Îbnî Quteybe; fîlozofên wek Suhrewerdî, Ayn el-Qudat Hemedanî; muzîkologên wek Seyfeddîn Êrmewî û Muhammed Îbnî Katib Erbilî; muzîsyenên wek Îbrahîm û Îshaq Mawsilî û Zeryab; mîmar û muhendîsên wek Munîs, matematîkzan û astrologê wek Muhyedîn Axlatî; biyografîstên wek Îbnî Xalîqan, ensiklopedîstên wek Îbnî Nedîm; şoreşgerên civakî û dînî yê wek Babek û Narseh, meriv dikare wek mînak bibêje (Izady, 2007: r. 97).

Li piraniya welatê Kurdan, xasma li herêma Serheda Bakur, navên gelek gund û bajarên bi terkîbên “mela”, “şêx”, “welî” û wek vana pêk hatine. Ev yekê han jî ber ku Merwanî û dû Merwaniyan re jî Eyyubîyan divê herêma han de Kurd bi cîh kirine û bi destê zana û şêxan gund ava kirine (Bingöl, 1987: 7). Her wisa li van deran medrese saz kirine. Wihareng hebûna Kurdan a li vî erdnîgariyê jî xwe re wek teminat dîtine. Her wisa van dewletên Kurd, yanî Merwanî û Eyyubîyan ev siyasî wek stratejiyê ewlehiyê meşandine. Da ku hukûmariya dewleta xwe li hemberî xeyrîmusliman yanî li hemberî mensûbên dîn û milletên din biparêzin (Bingöl, 1976: r. 45).

Pêşî dewleta Şedadî û paşê jî dewletên Merwanî û Eyyubîyan li herêma Serheda Bakur gelek gund û bajarên Kurdan ê nû ava kirine. Lewma li van herêmên Serhedê navê gelek gund û bajarên wek “Şêxweliya”, “Şêrwanşêx”, “Hemzeşêx”, “Şêxyaqûb”, “Mela Dawud”, “Melamustefa”, “Semerşêx”, “Melekend”, “Melakork”, “Meladerman”, “Melaxidra”, “Melaosman”, “Melaahmed”, “Şeyxan”, “Hacî”, “Melaqasim”, “Melamelîk”, “Melaîbrahîm”, “melakameran”, “Melebekir”, “Şêxcûma”...û hwd. bi sedan gundên ku navê wan bi vî rengî ne, hene. Ji xwe herêma ku Kurdên Merwanî li hemberî Bîzansiyan bi deh hezar eskerê xwe ve alîkariya Tirkên Selçûkî kirine, ev herêma Serhedê ye

ku Mûş, Milazgir, Erdîş, Bîlîs, Agirî, Qers, Îdir, Erdehan, Bazîd, Erzerom, Xinûs, Xelatê û derdorên wan digre nav xwe (Eminoğlu, 2020: r. 197).

Di nav eşîr û qebîlên Kuran de piştî pejiwandina dîne Îslamê ya ji aliyê Kurdan ve, sazîyên perwerdehiyê yên bi navê medreseyan hatin avakirin. Ev sazîyên li erdnîgariya wan derketine, xasma yên li vê herêma Serhedê, bûne bingeha pêşketina wan a zanistî û edebî û hukumraniya wan a siyasî. Ev medreseyên ku di Serdema Navîn de weke sazîyên bingeîn ên perwerdehiya civaka Kurd bûn, yek ji dînamîkên sereke ne ku yekîtiya dînî, çandî û siyasî di nava Kurdan de pêk aniye. Lewra doktrîna ku ev sazîyên perwerdehiyê li ser hatine avakirin, di nav Kurdan de nasnameyeke dînî ya hevpar a li ser têgihîştina Îslama Sunnî, bi nêrîna teoriyên mezhebê îtîcadî yê Eş'erî û bi pratîk û metodolojiya mezhebe amelî yê Şafîî derxistiye holê.

Eşîra Sereke ya ku ji Rewanê Koçberî Mûşê bûye: Redkan

Redkan eşîreke qedîm a Kurdan e. Bi piranî li herêma Rewanê/Erîwanê bi cih buye. Navê vê eşîrê yê dîrokî Zîllî ye. Redkan bi navê Zîlla yan jî Zîlan di dirêjahiya dîrokê de ji konfederasyona millekî eşîrên Kurd ku ji wan re digotin “Zîl” rêbertî û nûnertî kiriye. Ev konfederasyona eşîrên bi navê Zîl bi piranî ji eşîrên herêma Serhedê pêk dihatin. Di bin konfederasyona eşîrên Kurd a Zîl de eşîrên wek Heyderî, Memanî, Celalî, Birûkî û hwd. hebûn. Mile din ê konfederasyona eşîrên Kurd jî “Mîl” bû. Ev konfederasyon di bin rêbertiya eşîra Mîlan de bû. Konfederasyona mîl jî bi piranî ji eşîrên welatê jêr pêk tê (Öner, 2023: r. 27).

Li herêma Kafkasyayê û li wilayeta Rewanê Eşîra Redkan û rêvebirên wê, temsîlkariya piraniya Kurdên li vê herêmê dikirin. Ev eşîret di sedsalên 10 û 12an de, di serdema dewleta Kurd a Merwanîyan de ji herêma Silîva ku jê re digotin Meyafarqîn, koçber bûne bi bal Rewanê, bi bal Kafkasyayê ve.

Wateya peyva redka “menfî”, “sîrgûn” û “redkirî” ye. Yanî redkî û redkirî ji wan kesan re tê gotin ku hatine sîrgûnkirin û menfî bûne. Êla Redka di dema Osmanîyan de di sala 1918an de ji Rewanê hatiye Serhedê. Çîroka hildana navê Redkî ev e ku berê navê vê eşîrê Zîllî bû. Dora hezar sal berê, Mîrê Merwan, li eşîra Zîlla ya li Farqînê li gundê Kelê dibe xwazgînçiyê keçîka bi navê Newal. Eşîra Zîlla keçîkê nadinê û daxwazîya mîr qebûl nake. Navbera mîr û eşîrê xerab dibe. Mîrê Merwan wan red (sîrgûn) dîkin. Ji wê rojê bi şûn da, ji wan re dibêjin “Redkî” (Öner, 2006: r. 30).

Eşîra Redkan eşîreke Serhedî ye. Serhed ji wan wilayetên Kurd ên li hela Kafkasyayê yên wek Qers, Agirî, Îdir, Erdehan, Erzurum, Mûş, Bidlîs û hwd. re tê gotin. Ev herêma di zargotina Kurdên vê herêmê de wek “Welatê jor” jî tê bi navkirin. Her wisa di zargotina Serhedê de ji wan wilayetên Kurd ên li deştê yên beriyê yên li jêra Bidlîsê yên wek Batman, Diyarbakir, Sêrt, ûrfa, Cizîr, Şirnex û hwd. re jî wek “Welatê Jêr” tê gotin (Eminoğlu-Çoban Eminoğlu, 2020: r. 81).

Li wilayetên Serheda Bakûr Redkî yan jî Redkan eşîreke mezin a Kurdan e. Pirraniya wan li herêma Serhedê dijîn li Mûş, Agirî, Îdir, Qers, Erdêxan, Erzirom û Wanê wek Redkî têne naskirin û li bakur bi giştî 359 gundan belav bûne. Her wusa li gelek welatên Sovyeta berê belav bûne. Nivîskar û lêkolîner Pittard dibêje, “kurd bi pirranî bejnîlind in. Hin ji wan jî ji kurdên din jî bilintir in. Wek mînak Redkî. Di kovareka Dewleta Îris a fermî ya di sala 1894an da derketîye de wuha dibêje ku di nava Kurdan da zaravayê Kurmancî herî xweş, herî paqij jî alîyê eşîra Redkî ve tê bikar anîn. Mûsa Anter di pirtûka xwe ya bi navê Ferhenga Kurdî û Tirkî de dibêje ku Redkan eşîreke kurdan e ku li Qers, Agirî, Mûş û Geliyê Berezan dijîn (Öner, 2006: 38).

Antropologên Zanîngeha Harvard ê di sala 1890an de di nava kurdan de lêkolîn kirine. Di sala 1895an de xebat û lêkolînên xwe wek pirtûk çapkirine. Ji bo eşîra Redkî wuha gotine ku Redkî di mehên havînê de derdikevine zozanên xwe yên bilindahiya wan 2925 mêtre. Zivistanan jî diçine gundên Sirmeliyê (Îdir). Herêma di destê wan de, herêma herî xweş e. Serokên wan em vexwendin xwarinê. Konên wan gelekî mezin, kincên jin û mêrên wan yên gelekî baş hebûn. Cil û xalîçeyên wan ên gelekî biha hebûn. Ev eşîra kurdan, dişibiya Ewropiyan. Sêpa, çetel, kevçî û kêr bikar dianîn. Wexta ku me ev dîtî, em gelekî bi matmayî man. Di malên ermeniyan de çi hebûya, di malên vê eşîrê de jî hebû. Ji xeynî şerabê (Hun, 2006: r. 694-708).

Eşîra Redkî berê li Rewanê, derdikete zozanên li Elegezê yên bi navê Axmaxan, Egrîce, Heçe û Çekema. Lêbelê piştî ku di sala 1918an de ermeniyan ew ji axa wan qewitandin, neçûne wan zozanan. Wan ew dever terikandin û berê xwe dane Serheda Bakûrê Kurdistanê. Eşîra Redkî (Redkan) bi konfederasyona Zîl/ Zîlan ve girêdayî ye. Vê êla kurdan di dîrokê de navê xwe jî jîrektî û mêrxasiyê hildaye (Önner, 2006: 46).

Serokên eşîra Redkan wek “beg” têb binavkirin. Di nava vê eşîrê de “axa” tunene, beg hebûne. Dema ku Rewan di destê Safeviyan de bûye, Hecî Cibîrê Kal mezintiya eşîrê kiriye. Bi dû wî re Şemdîn Axa, Hiseyîn Axayê Çongdeve,

Gulî Cewer Axa û Eleşref Beg. Piştî koça ji Rewanê jî Hecî Ûsiv, Esê Beko, Hecî Eme Topal û Miheme Şerîfê Sirdo mezintiya êlê kirine (Başbakanlık Osmanlı Arşivi/BAO, 1322/59; Öner, 2006: 87).

Di srdema modern û di sedsalên 19. û 20an de gelek eşîrên Kurdan ji Kafkasyayê ber bi Serheda bakûr koçber bûne. Yên wek Bêzikî, Celalî, Dixêrî, Şemsikî, Redakn û hewd. Ev eşîrên Kur li gelek wilayetên erdnîgariya Serhedê belav bû û her ber û desteyek ji vanan li cihekî, li gund û bajarekî bi cih bûn.

Eşîrên ku piştî şerê cîhanê ji Kafkasyayê koçber bûn û hatin li wilayeta Mûşa li Serhedê bi cih bûn jî ev eşîret bûn. Her çend hin qebîle û desteyên ji van eşîrên navborî hatin li Mûşê bi cih bûn jî, lê di nav van eşîran de yekûna herî mezin aîdê Eşîra Redkan e. Lewra gelek qebîleyên eşîra Redkan piştî şerê cîhanê berê xwe dane wilayeta Mûşê û hatin li gund û beldeyên Deşta Mûşê û li gundên qezayên Mûşê yên wek Milazgir û Kopê bi cih bûn.

Berekên /Qebîleyên Eşîra Redkan

Berekên (bav/qebîle) eşîra Redkî ev in: Koseyî, Kumkî, Memkî, Çekemî, Heciya, Katêyî, Silêmanî, (Hesepêxas), Torîna Qewîşa (Elesorî), Torîna Malbatê, Torîna Mala Kose, Koseyî, Sîsoya, Qerkî (Qerka Redka), Bekirî. Ev qebîleyên Redkan jî di nava xwe de vediqetin bi desteyan û bavan. Ev qebîle her dem bi hev re hereket kirine û hevkarîya hev kirine. Her wisa xasma di dema koçberiyê de jî gihîştine hewara hev û di nav xwe de digel eşîrên din ên Kurd desthevvgirtineke biratiyê pêk anîne (Öner, 2023: 24).

Qebîleyên eşîra Redkan her yeke wî xwedî taybetiyên cuda ne. Bereka Koseyan gava li Rewana Kafkasyayê bûn, gundê Şamîranê yê li mintiqeya Elegezê navenda wan bû. Xelîfe Îsmail ku mezinekî wan ê dînî bû, nûner û mumesîlê dînî yê exlebê eşîra Redkan û eşîrên din ên Kurdên musulman bû di nav Rûsan de. Ev nûnertî ya dînî ya Koseyan heta koça wan a beriya şerê Cîhanî berdewam dike. Ev qebîle piştî ku koçber dibe tê li li gundên bajarên wek Qers, Agirî, Mûş, Wanê bi cih dibe.

Qebîleya Kumka piştî koçberiya ji Rewanê tê li Agirîyê, li gundên deşta Mûşê ku yek ji vana jî gundê Pagê ye û li gundên Kop/Bulanîk a li ser Mûşê ku yek ji van jî Arincîk e, bi cih dibin. Hekîm û cerahê navdar Hecî Îbrahîmê Arincîkê ku li hemû Serhedê û heta li hemû Bakûrê Kurdistanê birînen însanan, xasma dest û pî û piştên şikestî dicebirand û tedawiya wan dikir, ji vê qebîleyê bû. Ev malbat ji bav û kalan de hekîm û cerah bûn. Piştî wefata Hecî Îbrahîmê Cerrah kurê wî Bekir, Hesen ev hekîmtî berdewam kir (Akin, 2020: r. 320).

Navê bavekî (berek) eşîra Redkî, Bekirî ye. Bekirîyên Redkî, navê kalikê xwe Melle Bekir hildane. Ji ber navê Bekirî, gelek kes hew dizanin eşîra Redkî û eşîra Bekiran yek in. Lê ev ne raste. Di nava eşîra Pîrebadî de jî Bekirî heye, di nava sipkiyên Rewanê de jî berekeke bi navê Şêxûbekira heye. Her wusa eşîreke ereban a bi bavê Bakran heye. Yanî tu tekilîyeke qebîleya Bekirî ya Redkan bi eşîra Bekiran re tune. Tenê navê wan nêzî hev e, ev her du nav carna tevlihev dibin û wek yek eşîrekê tên zenkirin. Hel ew hal e ku ne yek in (Öner, 2022: r.149).

Ji qebîleya Bekirî ya eşîra Redkan gelek dengbêj derketine. Ev dengbêj li hemû Serhedê û heta li hemû Bakûrê welat bi nav û deng in. Li ser meseleyê: Dengbêj Resoyê Kopala ku wek Şahê Dengbêjan dihat bi navkirinyek ji van e. Reso ji beldeya bi navê Kopala ya li ser navçeya Qereçobanê ku girêdayî bi wilayeta Erzurumê ye. Dengbêjekî din ê navdar ji vê qebîleyê Dengbêj Zahiroyê Pîranê ye. Zahir ji gundê Pîranê ku girêdayî qeza Kopa li ser wilayeta Mûşê ye.

Bereke eşîra Redkan jî Memikî ne. Memikî jî di nav xwe de vediqetin bi çend heb bavan. Evana: Memegewran, Îsoyî, Husîka û hwd. Qasî ku tê zanîn desteya Memegewran ji birayê mezin ê Memikan e. Qebîle jî navê xwe ji vî Mehmûdî hildaye. Mehmûd weke “Memê” hatiye bilêvkirin. Peyva “gewre”, gewran” di hin zarava û devokên Kurdî de di maneya “mezin”, “gir” de tê bikaranîn. “Memegewran” jî bi vî awayî tê maneya “Mehmûdê Mezin”, yanî “Zarên mehmûdê Mezin”. Li gor riwayeytekê bereka Memikî ji qebîleya Kumikan qetiyaye (Öner, 2023: r. 248).

Koçberiya Eşîrên Kurd ên Wek Redkan û Qebîleyên Wê Ber bi Mûşê ve

Eşîrên Kurdan ên ku di serdema şerê pêşîn ê Cihanî yê yekemîn de ji kafkasyayê û ji Rewanê koçî Mûşê kirine, gelek in. Lê di nav van de eşîra sereke Redkî ye. Eşîra Redkan û tevî gelek berên xwe/qebîlleyên xwe di serê destpêka şerê cihanî de ji herê Rewan û Aranê berê xwe didin Serherda Bakûrê Kurdistanê.

Eşîrên Kurd ên li herêma Rewana Kafkasyayê yên wek Berazî, Celalî, Birûkî û hwd. piştî Şerê Cihanê koç dikin û tên bi piranî li wilayetên Serhedê yên wek Qers, Agirî, Îdir, Erdehan, Bazîd, Wanê bi cih dibin. Eşîra Redkan û berekên wê jî piranîya wan di sala 1914an de ji devê Çemê Erez ji Zozanên Elegezê rojeke ku berê rojê hatibû girtin, dest bi koçê dikin. Ev koçberî li wilayeta Mûşê bi dawî dibe lê beriya ku werin Mûşê rêwitiyeke bi zor û zehmet 15 salan li dû xwe dihêlin (Eminoğlu, 2020: r. 85).

Digel eşîra Redkan gelek eşîrên Kurd ên din jî berê xwe didin Mûşê yên wek Celalî, Cemaldînî, Şadî, Şemsikî û hew. Lêbelê ev hindik in. Di nav van eşîran de eşîra Redkan û tevî berekên wê yekûneke mezin digre. Ber û qebîleyên eşîra Redkan ên wek Koseyî, Memikî, Kumkî, Çekemî, Silêmanî, Bekirî, Elesorî, Qecerî piştî şerê cîhanê koçberiya wan li gundên wek Koxak, Bostankend, Arincîk, Xoşgeldî yên li ser qeza Kopê û gundên merkeza Mûşê yên wek Hêrgit, Pag, Şêxella, Qijiltax, Kiravî bi dawî dibe.

Ji qebîleyên eşîra Redkan a bi navê Memikan bi tevaya eşîra Redkan ji Rewana Kafasyayê di sala 1914an de ji gundê Boqetîn koçber dibin. Pêşî tî gundê bi navê Amad a li ser navçeya Elaşgirda girêdayî bi wilayeta Agirîyê bi cih dibin. Heşt sal şunda tî gundên wek Memita, Melebekir, Meleosman ên li ser qeza Qereyaziya girêdayî bi wilayeta Erzurumê bi cih dibin. Paşê di sala 1930yî de derbasî gundê bi navê Şêrwanşêxê li ser qeza Kopê/Bulanîkê ya girêdayî bi wilayeta Mûşê dibin (Güney, 203: r.231).

Ev belgeya li jêr di derheq eşîrên Kurd ên muhacirên Rewanê de ye ku di dawiya sedema Osmanî di sere serdema Komara Tûrkiyeyê de li Mûşê hatine bi cihkirin (Rus Mûltecilerinden Olup Muş ve Bulanık'a Yerleştirilen Aşiretlerin Çizelgesi: B.C.A. 30.18.1.2./4.35, D:1-128, Sayı: 8136).

melerinin sağlanması ve bu hususta gerekenlerin yapılması 3.11.1937 tarihin-
de Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylanmıştır⁸⁰.

Bu gelişmelerden sonra Bulanık kazasının merkez nahiyesinde bulunan
mülteci Kürtlere ilişkin olarak yerleşim alanları tesbit'i ve nerelere iltica ede-
ceklerine dair, hangi köylerde hangi mezarlara' ne miktarlarda yerleştikleri
düzenlemelere bırakılmıştır ve hızlı bir biçimde işleme geçilmiştir. Bilahare
devlette bunlar topraklarına kavuşturulmuştur. Başbakanlık Devlet Arşivleri
Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivleri kayıtları, nereden göç edildiği ve han-
gi köyde kaç nüfus olduklarını göstermektedir.⁸¹

Esami	Nüfus	Hangi yıl ve nereden iltica ettiği
Hali oğlu Mustafa	11	334'de Revan'dan Şihyakup köyüne gelenler
Hali oğlu Hasan	3	" "
Saimo oğlu Ahmet	10	" "
Sadiman oğlu Bekir	15	" "
Yusuf oğlu Ahmet	7	" "
Hasan oğlu İdris	7	" "
İsmail oğlu Ahmet	5	" "
İsmail oğlu Şebab	5	" "
Mahmut oğlu Yusuf	8	" "
İbrahim oğlu Kasım	6	" "
Hasan oğlu Mehe	11	" "
Süleyman oğlu Yusuf	8	" "
Selm oğlu Mehmet	10	" "
Selm oğlu Esat	5	334'de Revan'dan Leter köyüne gelenler
Selm oğlu Aziz	4	" "
Temur oğlu Nebi	8	" "
Temur oğlu Ali	5	" "
Hacı oğlu Nebi	7	" "
Mehmet oğlu Abdullah	5	" "
Mehmet oğlu Abdulsaki	2	334'de Revan'dan Kekerli köyüne gelenler
Mehmet oğlu Abdulsahri	1	" "
Akero oğlu Alo	2	" "
Kero oğlu Hüseyin	4	" "
Kero oğlu Hasan	2	" "
Ali oğlu Eyyüp	5	" "
Sari oğlu Hamza	8	" "

80 "Soyevler'den mülteci kabul edilmemesi, güliche gelip emri vali olursalubunların huduttan en az 50 km. içeride iskan-
lan" (B.C.A.30.18.1.2/79.89-1..D. 97.136. Sayı: 2/7573, 3/11/1937)

81 "İran, Ermenistan, Kafkasya, Azerbaycan ve Gürcistan'dan gelen mülteci ve muhacirlerin miktarıyla, nerelere iskan
edildiklerini bildirilmesi" (B.C.A.272.0.0.11/18.85-9.2/6/1924)

250 Dünden Bugüne Bulanık

Piştî şerê li ser gundê Melemistefa yê di navbera eskerê Tirkeyê û qaçaxên bi
navê desteya Seyidxan û Elîcan, dewlet wan ji Şêrwanşêxê derdixê û di gundê
Hemzeşêxê de bi cih dike. Hin wan diçin li gundên bi navê Miro û Elîkuleka yê
qeza Milazgira li ser Mûşê bicih dibin. Hin jî diçin li gundên Kopê yê bi navê
Şêxweliya, Evdalbazîd û Şêxyaqubê bi cih dibin.

Qismek ji qebîleya Memikan her çiqas li gundên bi navê Kupqiran û Qelender
ên li ser merkeza Agiriyê mabin jî piraniya wan tên li nav tixûbê wilayeta Mûşê
bi cih dibin. Qismek ji wan jî piştî şerê Melemistefa vedigerin diçin li gundê bi
navê Zopîk ê li herêma Geliyê Beraza a li ser qeza Qereyaziyê ya girêdayî bi
wilayeta Erzurumê bi cih dibin (B.C.A 272. / 01. 06. 224; Güney, 2013: 260)).

Wihareng eşîr û qebîleyên Kurd ên ji Kafkasyayê û xasma ji herêma Rewanê koçber dibin digel gundên merkeza Mûşê, li gundên du navçeyên Mûşê yên bi navê Kop û Milazgirê belav dibin û li wir bi cih dibin.

Encam

Eşîr û qebîle, realîte û binaxeya mmiletan e. Miletê Kurd jî wek miletekî qedîm di bunyeya xwe de gelek eşîr û qebîleyên van eşîran dihevine. Ev eşîr û qebîleyên Kurd di tarîxa Kurdistan de gelek caran rola desthilatdarî û dewletsaziyê anîye cih. Ev rol di eşîrên Kurd ên li herêma Kafkasyayê yên di serê sedema Îslamî de tê xuyanê. Xasma di avabûna dewletên Kurd ên di çerxa navîn de yên wek Şeddadî, Hesenweyhî, Hemdanî, Merwanî, Eyyûbî de ev rol diyarker e.

Xanedanên desthilatdar û hukumdar ji nav eşîr û berekên Kurd ên di serdema navîn de derketin. Xasma ji nav eşîrên wek Şadî, Hezbanî, Hemdanî, Doskî, Badikî, Bohtî, Rojkî, Şemboyî, Mehmûdî, û hwd. Ev xanedan bûne bingeha xanedanên hukumran. Di dirêjahiya sedema navîn de temsîla miletê Kurd û îslamê pêk anîn.

Piştî sedema navîn di serê sedema modern de hêza Kurdistan a desthilatdariyê kêmbû. Xasma di sedsala 19an de Osmaniyan bi qesta sazkirina sîyaseta sîstema merkezyetparêziyê ya dema Sultana Mehmûdê II. de êrîş birine ser hukumet û mîrekiyên Kurd. Piştî vê yekê otorîteyên Kurdistan ên sîyasî qels bûn û ji holê rabûn. Wihareng eşîr, bajar, erdnîgarî û nifûsên Kurdistan bêparastin man. Coxrafyaya Kurd marûzê êrîşên devreyî bûn.

Êrîşên dewleta Rus û Ermeniyên Xiristîyan ên li Kafkasyayê, Kurd ji warê wan ên bi sedan salan dan koçberkirin. Şerê di navbera Rûs û Osmaniyan de yê di sedsalên 19. û 20. de yê li vê herêmê, bû sebebê gelek alozî û tevliheviyan. Vê bûyerê bandoreke neyênî li Kurdên li vê erdnîgariyê kir. Wihareng Kurdên niştecihên vî warî ji cih û warên bav û kalên xwe bûn û terka wan deran kirin.

Beriya şerê Cihanê geyrîmuslumên li Serhedê ku di nav tixûbên Osmanî de bûn, bi sedem qanûna tehcîrê ya vê dewletê rastî koçberî û tehcîrê hatin. Qismek ji wan jî berê xwe dan Rewan, Kafkasya û Rusyayê. Rûs û Ermeniyên jî li hemberî vê bûyerê wek misliyet muslumanên li herêma Kafkas û Erîwanê ku piraniya wan Kurd bûn, dan ber qetlîam û koçberiyê. Piştî vê yekê van eşîrên Kurd berê dan Serhedê û li wilayetên vê herêmê yên wek Agirî, Qers, Îdir, Erzurum, Wan, Mûşê bicih bûn.

Wilayeta Mûşê wek mesken û dergûşa eşîrên Kurd geriya war û wargehekî nû ji bo eşîrên Kurd ên ku ji Rewana Kafkasyayê koçber bûne. Eşîrên Kurd ên li herêma Rewana Kafkasyayê yê wek Berazî, Celalî, Birûkî û hwd. piştî Şerê Cihanê koç dikin û tên bi piranî li wilayetên Serhedê yê wek Qers, Agirî, Îdir, Erdehan, Bazîd, Wanê bi cih dibin. Eşîra Redkan û berekên wê jî piranîya wan di sala 1914an de ji devê Çemê Erez ji Zozanên Elegezê rojeke ku berê rojê hatibû girtin, dest bi koçê dikin. Ev koçberî li wilayeta Mûşê bi dawî dibe.

Wilayeta Mûşê piştî qanûna muhacereta Ermeniyayê ya Osmanî, dîsa bi nifûsên eşîrên Kurd tije bû. Lewra bi sedem seferberîya şerê Cihanê nifûsê Kurd ê Mûşê pir kêmbû. Gelek eşîrên Kurd bi sedem îstîlaya Rûsan a Mûşê ya di şerê Cihanê de terka Mûşê kiribûn. Lê koçberiya eşîrên Kurd ên ji Rewan û Kafkasyayê û bi cihbûna wan a li Mûşê, Mûş dîsa gerand bajarekî Kurdnişîn. Wihareng îro rengê Kurdewar û çand û nasmaeya Kurdî li vî bajarî bi awayekî zindî tê xuyanê.

Çavkanî

Akın, A. (2020). “Bir Halk Hekimi Olarak Cerrahçı Hacı İbrahim-i Arincikî”, *Bulanık / Kop Tarih, Coğrafya İnsan Kültür*, Editör: İrşad Sami Yuca, Çizgi Yayınları, Konya.

Bingöl, H. (1976). *Muş'un Kültür Hayatına Toplu Bir Bakış*. Stenbol: Weşanên Umur, Kültür Eserler Serisi, Muş.

Bidlîsî, Mîr Şeref Xanê. (2015). *Şerefname Dîroka Kurdan*, Weşanên Nûbihar, Sitenbol.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi /BCA. B.C.A 272. / 01. 06. 224.

Eminoğlu, N. Gülistan Çoban Eminoğlu. (2020). “Bulanık'ta Dengbêjlik Edebiyatı ve Temsilcileri”, *Kürd Araştırmaları Dergisi*, Hejmar: 4, r. 81.

Güney, G. (2013). *Dünden Bugüne Bulanık ve Çevresi* Sarı Yıldız Ofset Baskı, Bulanık/Kop Muş.

Hun, M. H. (2006). *İğdir Sevdası*, Alter Yayınları, Iğdır.

Izady, Mihirdad (2007). *Bir El Kitabı Kürtler*, Wergera Ji Îngîlîzî Bal Bi Turkî: C. Atîla, Weşanên Doz Stenbol.

Nihat Öner, *Redkanlılar Arşiv ve Alan Araştırmaları Işığında Tarih Kültür Köyler ve Soyağaçları*, 1. Cilt, Günce Yayınları, İstanbul 2023.

Nihat Öner, (2022). “Kafkas Kürtlerinden Redkan Aşireti”, *Kürd Araştırmaları Dergisi*, Dosya: Kafkas Kürtleri, Hejmar: 8, r. 149.

Nevzat Keleş. (2014). *Şeddâdîler Devleti tarihi (951-1199)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı / Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Nevzat Eminoğlu, “Medreseyên Kurdan Ji Doh Heta îro”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sal: 2015, Hejmar: 3 (2), 197-214.

Osmanlı Arşivi, Başbakanlık /BAO, Numara: 1322/50

Toksoy, Ahmet. (2017). “Revan’dan Erivan’a” *Vakanüvis Uluslar arası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sal: 2017, Cilt: 2 , r. 576 – 586.

Yusuf, Baluken. (‘2010). *Mervaniler Devrinde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, Zanîngeha Yüzüncüyılê, Enstituya Zanistên Cîvaki, Wan: Teza Mastirê, Wan.

Migration of Kurdish tribes in Rewan before World War I and Mûş Settlements

Abstract:

Human history and migration history are simultaneous. Therefore, migrations occurred frequently during this history. This migration, natural disasters, famine, war, finding better places and areas, etc. due to reasons. Undoubtedly, Kurds, like other nations, have experienced and been subjected to voluntary or forced migration. The migration of Kurdish tribes in the Rewan/Yerevan region also occurred due to the war. The war between the Russians and the Ottomans in this region in the 19th and 20th centuries caused many troubles and confusion. This incident negatively affected the Kurds in the region. Kurds in this region were driven from their ancestral lands and forced to leave. Kurds had been living in this region since the time of the Shaddadi Kurdish state. Likewise, during the period of Mervani and Ayyubid Kurds, many tribes and tribes belonging to the Kurdish nation settled in the border region and the Caucasus. These Kurdish tribes in this region continued their existence

independently and autonomously until the 19th and 20th centuries. Although many Kurdish tribes migrated to the south due to the war between the Russians and the Ottomans in the past centuries, there was no general migration until before the First World War. Before World War II, non-Muslims within the borders of the Ottoman Empire on the Northern Kurdistan border were subjected to persecution to the deportation law of this state. Some of the non-Muslims who were subjected to deportation went to Revan, the Caucasus and Russia. In response to this incident, Russians and Armenians massacred Muslims, mostly Kurds, in the Caucasus region and Yerevan and forced them to migrate. After this, these Kurdish tribes moved to the border and settled in provinces of this region such as Ağır, Qers, Idir, Erzurum and Van. One of these provinces is Muş. Muş and Keza and their villages became a new place and area for immigrant Kurds from tribes such as Celali, Redki, Dilkhêri, Şemsiki. The Redkan tribe settled in Muş and its villages and towns, together with tribes such as Kosei, Qeceri, Memiki, Bekiri, Kumiki. It is important to identify and record the migration routes of these Kurdish tribes and the villages and cities in which they settled. The aim of this study is to research and record this migration, which has not yet been subject to a systematic study, and turn it into written history. Thus, we aim to analyze local history and become the data and basis of general history.

Keywords: *World War, Migration, Kurds, Tribe, Serhed, Mûş.*